

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN ZİHNÎ SEFALETİ

CENGİZ AYDOĞDU

Evet, şurası kesin ki, biz Ruslar'ın kaderi Avrupa ve dünya birliklerine katılmaktır. Tam anlamıyla, gerçek bir Rus olmak, evrensel bir kişi olmak demektir.

Dostoyevski

FAZLU'R-RAHMAN, Eyüp Han'ın müşaviri olduğu günlerde aralarında geçen bir konuşmayı şöyle anlatır: Eyüp Han: "Türkiye'ye bakın bu sayede iki millet oldular" dediğinde, Fazlu'r-Rahman: "Efendim bu kaçınılmaz hepimiz öyleyiz, ama Türkler bizlerden daha önce tek millet olacaklar" diye karşılık verir.

Bu konuşma 1960'lar Pakistan'ında cereyan eder. Devrin şartları düşünüldüğünde, "bizler" diye kastedilen İslâm dünyasının vaziyeti bugünkünden pek farklı değildir: Bütün İslâm dünyası Avrupa denilen tarihî vakıanın üstünlüğünü kabul etmiş ve Avrupa gibi olmak ile Avrupa kadar olmanın fatal düalizmi arasına sıkışıp kalmıştır.

Tarih sahnesindeki yerini alması dünyanın yarısının sömürgeleştirilmesi pahasına gerçekleşen Avrupa'nın oluşum süreci boyunca, Türkiye dışındaki bütün İslam ülkeleri tarihlerinde en az bir defa bağımsızlıklarını kaybedip bir Avrupa ülkesinin müstemlekesi olmuştur. Sadece Türkiye günümüze kadar bağımsız bir devlet olarak kalabilmiştir.

Türkiye'nin tarihi selefi Osmanlı Devleti dışındaki bütün Müslüman ülke halkları Avrupalılaşma veya Avrupalılaştırılma saldırısına müstemleke ahâlisi olarak mâruz kalmışlardır. *Yalnızca Osmanlı, Batı karşısında kültürel ve siyasi bakımdan -kendi bünyesinde neyin eksik veya yanlış olduğunu araştırabilecek- otonom bir varlık gösterebilmiş, batılılaşma faaliyetine -görünüşte- kendi*

iradesiyle girişmiştir. Diğer İslâm ülkeleri ise Batının istediği şartlarda ve en kötüsü onların hegemonyası altında temasa geçmişlerdir. Yani İslâm ülkelerinin modern Batı ile karşılaşmaları metropol-periferi münasebetleri çerçevesinde bir güç gösterisi şeklinde cereyan etmiş ve bu gösteride hâkim rolü Batının ateşli silahları oynamıştır.

Avrupa, kendi dışındaki dünya ile her zaman silahların açtığı yolda iletişim kurduğu için tasnif etme ve ad koyma üstünlüğünü hiçbir zaman elinden bırakamamıştır. Böylece sömürgeleştirme faaliyetlerine silahların gölgesinde bilimsel (!) kılıflar uydurabilmiş ve doğu toplumlarının ancak yabancı bir işgalci tarafından değiştirilebileceği -düzeltip hizaya getirilebileceği- fikrini top sesleriyle birlikte hâkim kılmıştır.

Türkiye'nin farkı ve üstünlüğü, hiçbir zaman müstemleke olmaması, uyguladığı bütün reform politikalarının devletin rızası ve iradesi dâhilinde hayata geçirilmesidir. Bu farkın tabii neticesi olarak Türk batılılaşması (kısmen de olsa) halka mal olmuştur. Ancak en büyük avantajı bir zaman sömürge olmamak olan Türkiye, bağımsız kalabilmenin bedeli olarak batılılaşma fidyesini ödemek zorunda bırakılmıştır. Yazının başındaki konuşmanın taraflarından biri olan Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han, muhtemelen Türkiye'nin bu özelliğine işaret ediyor.

Eyüp Han'a göre, batılılaşmanın ilk yıllarında tatbik edilen kültür politikaları Türk Milletini iki millet haline getirmiştir. Buna karşılık Fazlu'r-Rahman da şöyle veya böyle bütün İslâm dünyasının aynı ikilik içerisine düştüğünü bunun tabii bir netice sayılarak, bu ikiliğin üstüne gitmek, doğrudan doğruya

meselenin içine yürümek gerektiğini, ancak bu şekilde ikilikten tek millet olarak çıkılabileceğini iddia etmektedir.

Bu hususta Fazlu'r-Rahman yalnız değildir. Türk düşünce tarihinde de *Tanpınar'dan E. Güngör'e* kadar birçok münevver, batı medeniyetinin hayatımızdaki akisleri sonucu ortaya çıkan söz konusu ikiliğin Tanzimat'tan beri millî bünyede yaşadığını söylemektedir.

Bugün dahi bu mevzuda söylenecek sözler dünden farklı değildir. Hayatımızdaki (artık) yapısal (sayılabilecek) ikiliğin sebepleri ve oluş şekli üzerine çok şeyler söylenebilir. Ancak bağlandığımız sosyal kıymet hükümlerinin birden fazla kaynaktan beslenmesi hatta kaynağını tayinde zorlandığımız kıymet hükümlerine tabi olmamız neticesi içine düştüğümüz kültürel ve zihnî kaos görmezden gelinemez. Türk cemiyeti 19. yüzyıldan beri sosyal hayatında (ve daha da önemlisi zihniyet planında) yerli ve yabancı değerleri bir arada yaşatmaktadır.

Tabîî, yukarıdaki konuşmada önemli olan şey, Fazlu'r- Rahman'ın cevabındaki "Bu kaçınılmaz hepimiz öyleyiz" tespitidir. *"Kaçınılmaz" mıydı, değil miydi belki tartışılabilir fakat "hepimiz öyleyiz" hükmü bütün tartışmaların üzerindedir. Çünkü bütün İslâm dünyasında bir millet içerisinde iki millet hatta bir insan içerisinde iki insan yaşamaktadır. Yerli ve yabancı benlikler...*

Müşkil Budur ki Suret-i Haktan Zuhur Ede...

Hız. İsa *"Cennete girmek için çocuklar gibi olmalısınız"* diyordu. Son devir Nakşibendî şeyhlerinden Esat Erbili'nin mümin-i kâmil tarifi de Hız. İsa'nın kastettiğinden farklı değildir: *"Mümin-i Kâmil, bâtıldan gâfil, hak ile şâgil bir mümin-i âkıl"*.

Yaşadığımız dünyada bâtıldan gâfil olma imkânımız (doğrusu şansımız) yok edilmiştir. Bâtıldan gâfil olma şansını kaybeden modern insan neyi kaybettiğini bilemeyecek

kadar bâtıl ile içli dışlı yaşadığı için imanını kaybetmiş akıl durumundadır.

Şu *"yalan dünya"da* teknolojisi, medyası ve *"rasyonel- seküler"* değerleri ile insanlığın içine düşürüldüğü *"bâtıl kuşatması"ndan* çıkış yolu bulma gayretleri, mânâ ve şümül itibarıyla 20. yüzyıl başında Türk münevverleri arasında cereyan eden *"Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslâmlaşmak"* tartışmaları ile tam tetabuk etmektedir.

Esefle söylemek lazım ki o günden bugüne, fikir hayatımız, çıkış yolu bulabilme kabiliyeti bakımından büyük bir gelişme gösterememiştir. Bugün, belki aynı konu başlıklarını kullanmıyoruz ama muhteva olarak hâlâ üç tarz- i siyaseti tartışıyoruz. Bu tartışma esnasında devam fikrini, geçmişe bakabilme kabiliyetini ve imkânını yapılan devrimler sayesinde- kaybettiğimiz için fikr-i takip esaslarını hiç umursamadan dönüp dönüp aynı şeyleri söylüyoruz. Adeta milletçe takipsizlik kararı vermiş gibiyiz; Millî takipsizlik kararı.

Her nesil bir önceki neslin tartıştığı konuları yeniden ve sanki daha önce hiç tartışılmamış gibi tartışıyor.

Bizden öncekilerin neler söylediği ve ne gibi sonuçlara ulaştığı hiç kimseyi fazla ilgilendirmiyor. Bu hayatî konular tartışılırken bazen öyle şeyler duyuyoruz ki, sanki bu memlekette bir *Sait Halim, bir Mümtaz Turhan, bir Nurettin Topçu, ...* ilh, hiç yaşamadılar. Hattâ o kadar ki bugün dahi kendisini bu üç tarz-ı siyaset kategorisine göre tasnif eden mütebahhir münevverlerimizin fikrî taarruzlarına maruz kalıyoruz.

Esasında bu üçlü tasnifin, düşüncenin bütün teferruatını ihata ettiğini iddia etmek, zihinsel kategorize mele- kelerini fazla zorlamaktır. Ziya Gökalp'ten Sait Halim'e, Mehmet Akif'ten Celal Nuri'ye kadar hiçbir münevveri bu tasnifte muayyen bir yere oturtamayız.

Çünkü üç tarz-ı siyaset fikriyatı, sağlam bir şuurla seçilmiş, derinliğine bir tahlille tespit edilmiş fikirler değil, bir sarkaç gibi gidip gelen *"düşünce"* salınımlarıdır. Vakıa bazı noktalarda müştereklerini ve tezatlarını tespit mümkündür

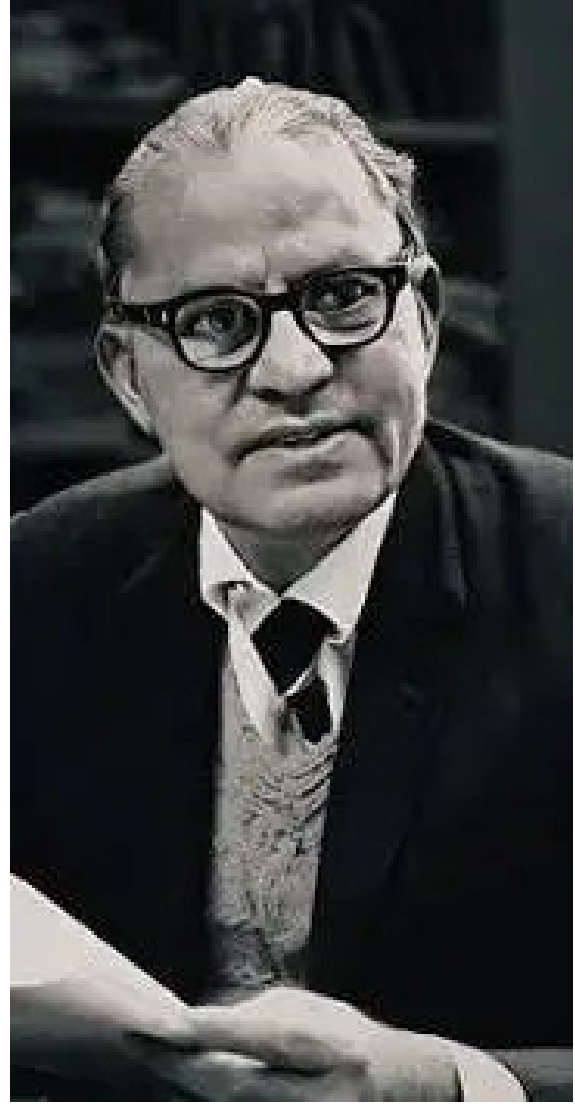
ancak bu farklılıklar hiçbir zaman bir "*dünya görüşü*" farklılığı ça- pında değildir.

Aslında müşterekleri tenakuzlarından daha fazla olan her üç fikir akımında da ortak olan şey, tarihî bir kurum olan modern Batı medeniyetinin üstünlüğünün kabul edilmesi ve Batıyı "*toptan*" reddeden tenkitlere soğuk bakılmasıdır. Batıdan "*bir şeyler*" almamız gerektiği her üç fikir akımının da muhkem kaziyeleridir. Bu üçlü tasnif içinde mütalaa edebileceğimiz bütün düşünce ve hareket adamlarımızın temel gayesi; Avrupa karşısında devlete güç ve kuvvet kazandırmak gibi tamamen pratiğe mâtuf bir gayedir.

Yani, Osmanlı münevverlerinin temel kaygısı devlet kaygısıydı. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinin temel sâiki de devleti kurtarmaktı. Bu temel kaygının gölgesinde tabiatıyla zihniyet ve ahlâk dünyasına ait teferruat ihmal edilmiştir. Zira devleti kurtarmak gibi yüce bir gayeye hizmet eden bu "kahramanlar" (!) ayaklarına takılan ufak tefek şeylere zaman harcamazlardı. Esasında bu dikkati gösterebilecek zihnî teçhizattan da yoksundular.

Çünkü Osmanlı intelijansiyası bürokrattı ve bürokrat olduğu için devletin dışında, devletten bağımsız, sivillerce oluşturulan bir "kamu alanı"nın ve devletin uzağında teşekkül edip kendi kanunlarınca hükmünü icra eden bir değerler dünyasının olabileceğini düşünmeye esasen ne niyetleri ve ne de imkânları henüz yoktu. Devrin dünya siyasetine yön verir mevkîde bulunan ve hızla zevale doğru giden devletin parçalanmasını durdurabilmek onların tek uğraşlarıydı.

Hakikatte bu insanlar hem parçalanmış devleti toparlayabilmek hem de büyük bir geçiş dönemini kazasız, belasız atlatabilmek telaşındaydılar. Kültür değişimlerinde büyük önemi olan gündelik diyebileceğimiz şeylere ayırabilecek vakitleri yoktu.

Fazlu'r Rahman